

Bartosz Kwiatkowski

Poziom pro-aktywności kobiet odbywających karę pozbawienia wolności

Level of pro-activity in imprisoned female offenders

Zachowania proaktywne decydują o osiągnięciach człowieka w różnych sytuacjach życiowych. Proaktywność jest dyspozycją zależną od czynników osobowościowych oraz kontekstualnych, która determinuje podejmowanie intencjonalnych aktywności nastawionych na zmianę aktualnego środowiska. W artykule zaprezentowano wyniki proaktywności ogólnej skazanych kobiet. Ponadto przedstawiono wpływ wieku i systemu odbywania kary na skłonność osadzonych do stosowania proaktywnych działań.

Słowa kluczowe: poziom proaktywności ogólnej, aktywności i działania, orientacja przeszłościowa, okresy życia, system odbywania kary.

Proactive behaviors can decide on individual's achievements and success in various life situations. Pro-activity is an ability, which depends on personality traits and contextual factors. These can determine deliberate activities to improve contemporary environment. This article presents results of general pro-activity applied by female offenders serving sentences within various prison facilities in Poland. In addition, paper compare and contrast impact of the age and the imprisonment sentencing system with female prisoners' predisposition for taking upon proactive actions.

Key words: pro-activity levels, proactive behaviors, imprisonment sentencing system, female prison population, age factor, goals and achievements, future orientation and planning, time perspective.

Teoretyczne podstawy proaktywności osadzonych

W każdym środowisku życiowym jest możliwość inicjowania rozmaitych aktywności nastawionych na zmianę aktualnej sytuacji. Począwszy od fazy planowania własnego działania człowiek próbuje przekształcać otaczającą rzeczywistość za sprawą adaptacyjnego i antycypacyjnego radzenia sobie z przyszłością, a także wykorzystując do tego indywidualne predyspozycje i zasoby środowiskowe¹.

Intencjonalne działanie człowieka podejmowane w czasie teraźniejszym, z myślą o osiągnięciu celów przyszłościowych, jest nazywane proaktywnością². Termin ten zawiera w sobie elementy planowania i zarządzania ukierunkowanymi aktywnościami, w podjęciu których kluczową rolę odgrywa personalna inicjatywa jednostki oraz jej zaangażowanie. Celem osoby proaktywnej jest nie tylko zaadaptowanie się do obowiązujących warunków, ale przede wszystkim dostosowanie środowiska do własnych potrzeb i możliwości, aby lepiej radzić sobie w sytuacjach krytycznych, jak też obiektywnie spostrzeganych jako trudne. Postawa proaktywna akceptuje wystąpienie barier i utrudnień środowiskowych, lecz głównie jest przejawem realistycznego optymizmu potrzebnego do osiągania wyznaczonych przez siebie celów³. W chwilach zagrażających jest wykorzystywana do zmiany dotychczasowego stylu działania przy jednoczesnym utrzymaniu celu pierwotnego.

Osoba proaktywna ma silne przekonanie o konieczności uruchomienia działania w celu zmiany aktualnej sytuacji życiowej. Za sprawą systematycznego i efektywnego wysiłku wyznaczane są coraz to nowe zadania do realizacji, a z czasem dokonywana jest ewaluacja własnych założeń, aby osiągać przewagę potrzebną do wdrażania trwałych zmian w środowisku. Dokonywanie przekształceń w obrębie własnego otoczenia zachodzi poprzez uczenie się, detencję, antycypowanie, jak również minimalizowanie potencjalnych trudności⁴. Taka zdolność nie charakteryzuje jednak osób o niskim poziomie proaktywności, które wykazują niewielką inicjatywę, akcentują bierne postawy oraz polegają na innych

osobach. W codziennym życiu mają mniej realnych osiągnięć, co wynika z prezentowanych przez nich pasywnych zachowań nastawionych jedynie na adaptację do obecnych warunków. Inne postępowanie uwidacznia się u osób proaktywnych, które wykraczają poza zwyczajowo przyjęte wzorce zachowań, przynosząc korzyści osobie sprawczej i pośrednio członkom ich rodzin, przyjacielom, czy też osobom postronnym. Prezentowane przez nich zachowania podlegają modyfikacjom za sprawą czynników osobistych, do których zaliczamy cykl życia człowieka, jakość życia rodzinnego i zdobyte doświadczenie⁵.

Proaktywność jest rozumiana jako dyspozycja osobowościowa i kontekstualna⁶. W przeszłości wielokrotnie ustalano czy jest ona stałą dyspozycją osobowościową, czy jej poziom ulega zmianie w zależności od obecnej sytuacji życiowej. Badania podłużne sugerują stałość tej dyspozycji na przestrzeni życia⁷, natomiast inne źródła wskazują na jej zmienność w czasie⁸. Niezależnie od tego, większość koncepcji określa proaktywność jako skłonność do angażowania się w zachowania proaktywne, a głównym wyznacznikiem takich zachowań pozostaje proaktywna osobowość⁹. W toku prowadzenia badań empirycznych wykazywano, że proaktywność, jako cecha osobowości, jest pozytywnie skorelowana z czynnikami Wielkiej Piątki, takimi jak: ekstrawersja, otwartość na doświadczenie, ugodowość i sumienność¹⁰. Wśród osób pozbawionych wolności zauważono dodatnią korelację z ekstrawersją, otwartością na doświadczenie i sumiennością, natomiast ujemną – z neurotycznością¹¹. W tej samej grupie wystąpił pozytywny związek proaktywności z samoskutecznością, samooceną i skłonnością do odczuwania pozytywnych emocji¹². Inne

⁵ A. Bańka, *Intencjonalne konstruowanie przyszłości i wyprzedzające realizowanie celów: Walidacja Skali Proaktywności Ogólnej*, „Czasopismo Psychologiczne” 2015, 21, 1, s. 100.

⁶ A. Bańka, *Proaktywność – intencjonalne konstruowanie przyszłości i uprzedzające osiąganie celów personalnych poprzez doświadczanie codzienności*, [w:] *Szkice o ludzkim poznawaniu i odczuwaniu*, pod red. H. Wróny-Polańskiej, W. Czerniawskiej, L. Wróny, Uniwersytet Pedagogiczny, Kraków 2009, s. 11-23.

⁷ S. Geertshuis, M. Jung, H. Cooper-Thomas, *Emotional well-being in mature returners to learning*, Manuscript submitted for publication” 2013.

⁸ S. Sonnentag, *Recovery, Work Engagement, and Proactive Behavior: A New Look at the Interface Between Nonwork and Work*, „Journal of Applied Psychology” 2003, 88, 3, s. 518-528.

⁹ T.S. Bateman, J.M. Crant, op. cit., s. 103-118; S. Geertshuis, M. Jung, H. Cooper-Thomas, op. cit.

¹⁰ J.M. Crant, *The Proactive Personality Scale and objective job performance among real estate agents*, „Journal of Applied Psychology” 1995, 80, s. 532-537; D.A. Major, J.A. Turner, T.D. Fletcher, *Linking proactive personality and the Big Five to motivation to learn and development activity*, „Journal of Applied Psychology” 2006, 91, 4, s. 927-935.

¹¹ B. Kwiatkowski, *Dalsza walidacja Skali Proaktywności w Izolacji Więziennej (SPIW15)*, „Czasopismo Psychologiczne” 2015, 21, 2, s. 248.

¹² *Ibidem*, s. 249.

¹ L.G. Aspinwall, G.B. Sechrist, P.R. Jones, *Expect the best and prepare for the worst: Anticipatory coping and preparations for Y2K*, „Motivation and Emotion” 2005 (special issue).

² T.S. Bateman, J.M. Crant, *The proactive component of organizational behavior*, „Journal of Occupational Behavior” 1993, 14, s. 103-118.

³ S. Schneider, *In search of realistic optimism, Meaning, knowledge, and warm fuzziness*, „American Psychologist” 2001, 56, 3, s. 250-263.

⁴ L.G. Aspinwall, G.B. Sechrist, P.R. Jones, op. cit.

badania również dostrzegają tego typu zależności¹³, a dodatkowo ujmują proaktywność jako czynnik determinujący zadowolenie z życia¹⁴. Można zatem stwierdzić, że dyspozycje osobowościowe leżące u podłoża różnic indywidualnych korzystnie wpływają na stosowane przez ludzi strategie proaktywne.

Niektórzy badacze większą rolę przypisują czynnikom środowiskowym w modelowaniu proaktywności¹⁵. W pewnych okolicznościach aspekty sytuacyjne kształtują ją w większym stopniu niż aspekty dyspozycyjne, przyczyniając się do wzrostu motywacji, satysfakcji z życia, a także modyfikacji zachowań¹⁶. Do czynników sytuacyjnych możemy zaliczyć m.in. miejsce zamieszkania i zatrudnienia, wykształcenie rodziców¹⁷, czy spostrzegane wsparcie¹⁸. Osoby pozbawione wolności doświadczają wpływu czynników środowiska więziennego, które mogą utrudniać planowanie i wyznaczanie celów przyszłościowych, a przede wszystkim niekorzystnie wpływać na stan psychiczny człowieka. Izolacja więzienna przynosi bowiem negatywne konsekwencje w postaci procesów stygmatyzacji, degradacji, depersonalizacji i prizonizacji¹⁹. Powoduje długotrwały stres przyczyniający się do zaburzeń zachowania, zaburzeń psychicznych, zachowań autoagresywnych, czy też zaburzeń w sferze kontaktów z innymi ludźmi. Dodatkowo ujemnie oddziałuje na sferę wolicjonalną człowieka, prowadząc do wystąpienia wyuczonych bezradności, jak również zniechęcenia wszelkimi możliwymi aktywnościami.

Wbrew licznym ograniczeniom środowiskowym istnieje możliwość kierowania własnych działań w celu poprawy przyszłego egzystowania. Na poziom proaktywności osadzonych przypada więc suma aktywności wykorzystywanych w momencie przebywania w izolacji, aby osiągać cele w dłuższej perspektywie²⁰. W tym rozumieniu proaktywność ogólną

¹³ L.G. Aspinwall, S.E. Taylor, *A stitch in time: Selfregulation and proactive coping*, "Psychological Bulletin" 1997, 121, s. 417-436; A. Bańka, *Proaktywność a tryby samoregulacji. Podstawy teoretyczne, konstrukcja i analiza czynnikowa Skali Zachowań Proaktywnych w Karierze*, Print-B – Instytut Rozwoju Kariery, Poznań – Warszawa 2005; S. Sonnentag, op. cit., s. 518-528.

¹⁴ Geertshuis, M. Jung, H. Cooper-Thomas, op. cit.

¹⁵ A. Bańka, *Proaktywność a tryby samoregulacji...*, s. 30.

¹⁶ F.P. Morgeson, M.A. Campion, *Work design*, [w:] *Handbook of psychology: Industrial and organizational psychology*, pod red. W.C. Borman, D.R. Ilgen, R.J. Klimoski, NJ: John Wiley & Sons, Hoboken 2003, 12, s. 423-452.

¹⁷ E. Krause, *Czynniki różnicujące proaktywność studentów w karierze*, [w:] *Problemy Profesjologii*, pod red. Bogusława Pietrulewicz, Zielona Góra 2012, 2, s. 139-152.

¹⁸ M.A. Griffin, A. Neal, S.K. Parker, *A new model of work role performance: Positive behavior in uncertain and interdependent contexts*. "Academy of Management Journal" 2007, 50, 2, s. 327-347.

¹⁹ M. Ciosek, *Psychologia Sądowa i Penitencjarna*, Wydawnictwo PWN, Warszawa 2001.

²⁰ B. Kwiatkowski, op. cit., s. 239-251.

tworzą trzy niezależne wymiary, takie jak: proaktywność adaptacyjna doraźna, proaktywność adaptacyjna kontynuacyjna, proaktywność adaptacyjna projekcyjna. Pierwsza z nich związana jest z poszukiwaniem informacji przydatnych w środowisku więziennym za sprawą nawiązywania kontaktów z współosadzonymi i pracownikami Służby Więziennej. Proaktywność adaptacyjna kontynuacyjna skupiona jest na poczuciu własnej kompetencji, jak też na subiektywnym wsparciu ze strony rodziny i osób bliskich. Trzeci wymiar proaktywności obejmuje poszukiwanie nowych sposobów działania, nawiązywanie kontaktów międzyludzkich i poszukiwanie informacji specjalistycznych w środowisku pozawięziennym.

Metodologia badania

Pierwsze badanie poświęcone zagadnieniu proaktywności osadzonych przeprowadzono w 2013 r. Otrzymane rezultaty pozwoliły na skonstruowanie wstępnej wersji skali proaktywności w izolacji więziennej²¹, a także stały się inspiracją do poszukiwania osobowościowych korelatów potrzebnych do sporządzenia jej ostatecznej wersji²². Dotychczas nie podejmowano próby pomiaru poziomu proaktywności zarówno kobiet, jak i mężczyzn przebywających w izolacji penitencjarnej. Nie diagnozowano również czynników środowiskowych i demograficznych, które mogą determinować podejmowanie ukierunkowanych aktywności umożliwiających dokonywanie zmian we własnym otoczeniu społecznym.

W literaturze zjawisko przestępczości kobiet opisywane jest rzadziej niż w przypadku mężczyzn. Statystycznie kobiety popełniają mniej przestępstw niż mężczyźni, dlatego też liczba dostępnych badań ilościowych poświęconych tej kwestii pozostaje niewystarczająca. Dokonywane przez kobiety czyny zabronione dotyczą na ogół kradzieży mienia, poświadczenia nieprawdy, zniewagi i zniesławienia, ale także przestępstw o charakterze gospodarczym i urzędniczym²³. Z drugiej zaś strony, obserwuje się systematyczny wzrost liczby popełnianych przestępstw, które ujmowane są w kategoriach znacznej szkodliwości społecznej. W Polsce kobiety

²¹ B. Kwiatkowski, A. Bańka, *Wstępna charakterystyka psychometryczna Skali Proaktywności w Izolacji Więziennej (SPIW)*, "Czasopismo Psychologiczne" 2013, 19, 2, s. 361-373.

²² B. Kwiatkowski, *Dalsza walidacja Skali Proaktywności w Izolacji Więziennej...*, s. 239-251.

²³ E. Sosnowska, *Spoleczne uwarunkowania przestępczości kobiet*, [w:] red. K. Rędziński, Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. *Pedagogika*, t. XVIII, Wydawnictwo im. Stanisława Podobińskiego Akademii Jana Długosza w Częstochowie, Częstochowa 2009, s. 297.

stanowią tylko 3% całej populacji więziennej, a wśród nich około 1/3 to osoby po raz kolejny przebywające w izolacji²⁴. W większości krajów europejskich liczba recydywistów nie ulega wyraźnemu zmniejszeniu, mimo wprowadzania nowych metod pracy resocjalizacyjnej. Istnieje wiele czynników środowiskowych i osobowościowych zapobiegających temu zjawisku, natomiast u kobiet najważniejszym z nich jest odczuwane wsparcie społeczne, które zależy od długości orzeczonego wyroku oraz odległości od miejsca zamieszkania rodziny²⁵.

W polskim systemie penitencjarnym kara wykonywana jest w zakładach karnych dla młodocianych, pierwszy raz karanych i recydywistów. Osoby młodociane i pierwszy raz karane doświadczają bardziej traumatycznych skutków uwięzienia niż recydywiści. Jest to następstwem braku znajomości zasad obowiązujących w izolacji więziennej, nagłym rozluźnieniem relacji z osobami pozostającymi na wolności, jak i koniecznością podporządkowania się rygorom zastosowanej sankcji. Zaadaptowanie się do obecnej sytuacji, jak też tworzenie planów i ich realizowanie, wymaga od osadzonych stosowania proaktywnych aktywności w każdej możliwej sytuacji. Z tego względu przyjęto założenie, że kobiety po raz pierwszy odbywające karę pozbawienia wolności wykazują wyższy poziom proaktywności niż osoby wielokrotnie karane. Biorąc pod uwagę występujące u kobiet pierwszy raz karanych problemy emocjonalne, podatność na manipulację, a także agresję ze strony współosadzonych, przyjęto również, że ich poziom proaktywności adaptacyjnej, kontynuacyjnej i projekcyjnej powinien być znacznie wyższy niż u recydywistek.

Uprzednia karalność podnosi stopień zdolności przystosowawczych do środowiska więziennego, ale jednocześnie negatywnie wpływa na potencjał readaptacyjny do życia wolnościowego. Recydywiści mają bowiem tendencję do stosowania nawykowych mechanizmów obronnych, przejawiania różnych form agresji, uzależnień od substancji psychoaktywnych oraz zaburzeń psychosomatycznych²⁶. Niejednokrotnie ich działania skupione są jedynie na zaspokajaniu bieżących potrzeb, do czego wykorzystują kontakty z personelem więziennym oraz współosadzonymi.

²⁴ Dane z całorocznej statystyki Centralnego Zarządu Służby Więziennej dotyczące liczby skazanych i ukaranych kobiet. Dane dostępne na stronie internetowej: <http://sw.gov.pl/pl/o-sluzbie-wieziennej/statystyka/statystyka-roczna/> (dostęp: 30.04.2016).

²⁵ M. Staton-Tindall, D. Royse, C. Luekfeld, *Substance use criminality and social support: An exploratory analysis with incarcerated women*, "The American Journal of Drug and Alcohol Abuse" 2007, 33, s. 237-243.

²⁶ I. Niewiadomska, *Osobowościowe uwarunkowania skuteczności kary pozbawienia wolności*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2007, s. 222.

Brak intencji zmiany własnej sytuacji decyduje o tym, że rzadko mają oni skonkretyzowane plany na przyszłość, a proponowane im oddziaływania resocjalizacyjne traktują w sposób instrumentalny. A zatem w ich przypadku to proaktywność adaptacyjna doraźna powinna być na zdecydowanie wyższym poziomie niż u osób pierwszy raz karanych.

Badania empiryczne przeprowadzone w środowisku wolnościowym nie wykazywały pozytywnych związków proaktywności z wiekiem²⁷. Mimo to założono, iż aktualny wiek osadzonych kobiet może determinować angażowanie się w proaktywne działania. W badaniu uwzględniono trzy okresy życia: wschodzącą dorosłość, średnią dorosłość i późną dorosłość. Wschodząca dorosłość to okres aktywności nakierowanej na tworzenie związków uczuciowych, przyjmowanie odpowiedzialności za swoje czyny, rozpoczęcie pracy zawodowej oraz uzyskanie niezależności finansowej²⁸. Średnia dorosłość charakteryzuje się największymi osiągnięciami zawodowymi, przewartościowaniem stosunków z dorastającymi dziećmi, a ponadto systematycznym pogarszaniem się stanu psychofizycznego. Ostatni okres związany jest z przejściem na emeryturę, pogorszeniem sytuacji zdrowotnej i materialnej, pogodzeniem się ze śmiercią bliskich osób, ale również zbliżającą się perspektywą kresu własnego życia²⁹. Spośród trzech okresów życia człowieka przyjmuje się, że średnia dorosłość zapewnia jednostce najwięcej skonkretyzowanych aktywności gwarantujących osiągnięcie wyznaczonych celów, a więc może korzystnie wpływać na tendencję do przejawiania proaktywnych działań w grupie skazanych kobiet.

W każdym typie zakładu karnego kara jest wykonywana w jednym z trzech systemów: zwykłym, programowanym i terapeutycznym. System nie jest związany z rodzajem ani typem zakładu karnego, jednak decyduje o indywidualnym kierunku pracy podczas odbywania kary. Istnieje dowolność uczestnictwa w programowanym systemie, a jedynie skazani młodociani są do niego obligatoryjnie kwalifikowani. Istnieje pogląd, że system ten jest w największym stopniu nakierowany na proces resocjalizacji skazanych, gdyż wymaga od nich zaangażowania w realizację przyjętych zadań.

²⁷ S. Geertshuis, M. Jung, H. Cooper-Thomas, *Preparing students for higher education: The role of proactivity*, "International Journal of Teaching and Learning in Higher Education" 2014, 26, 2, s. 157-169; S. Sun, H.I. van Emmerik, *Are proactive personalities always beneficial? Political skill as a moderator*, "Journal of Applied Psychology" 2015, vol. 100(3), s. 966-975.

²⁸ E. Gurba, *Wczesna dorosłość*, [w:] *Psychologia rozwoju człowieka*, pod red. B. Harwas-Napierała, J. Trempała, PWN, Warszawa 2011, t. II, s. 289.

²⁹ M. Brzezińska, *Proaktywna starość. Strategie radzenia sobie ze stresem w okresie późnej dorosłości*, Difin, Warszawa 2011, s. 131.

Dodatkowo umożliwia zmianę orientacji czasowej na przyszłościową, która przesądza o wyrażanych sądach, celach osobistych, czy podejmowanych decyzjach i działaniach³⁰. Wobec tego zdecydowano, że kobiety pierwszy raz karane i recydywistki odbywające karę w systemie programowanym odznaczają się istotnie wyższymi wynikami proaktywności w porównaniu do kobiet odbywających karę w systemie zwykłym.

W związku z powyższym sformułowano następujące hipotezy badawcze:

1. Ogólny poziom proaktywności skazanych kobiet odbywających karę pozbawienia wolności po raz pierwszy jest wyższy w porównaniu do recydywistek.
2. Kobiety wielokrotnie karane mają istotnie wyższy poziom proaktywności adaptacyjnej doraźnej w porównaniu do osób przebywających po raz pierwszy w izolacji.
3. Kobiety pierwszy raz karane mają istotnie wyższy poziom proaktywności adaptacyjnej kontynuacyjnej i projekcyjnej w porównaniu do recydywistek.
4. W okresie średniej dorosłości ogólny poziom proaktywności skazanych kobiet jest istotnie wyższy niż w okresie wczesnej i późnej dorosłości.
5. Kobiety odbywające karę pozbawienia wolności w systemie programowanego oddziaływania wykazują istotnie wyższy poziom proaktywności w porównaniu do osób odbywających karę w systemie zwykłym.

W prezentowanym badaniu udział wzięły 72 kobiety w wieku od 21 do 65 lat ($M = 38,51$; $SD = 11,42$). W grupie pierwszy raz odbywających karę pozbawienia wolności było 50 osadzonych, natomiast osób wielokrotnie karanych – 22. Wszystkie kobiety odbywały karę w warunkach zakładu karnego typu półotwartego. Miejscem ich pobytu był Areszt Śledczy w Opolu lub Oddział Zewnętrzny w Turawie.

Sprawdzenie poziomu proaktywności osadzonych kobiet dokonano przy pomocy Skali Proaktywności w Izolacji Więziennej (SPIW15). Przedstawiona metoda zawiera 15 pytań testowych, które tworzą trzy niezależne wymiary: proaktywność adaptacyjna doraźna, proaktywność adaptacyjna kontynuacyjna, proaktywność adaptacyjna projekcyjna. Wszystkie wymiary składają się na proaktywność ogólną zawierającą sumę

³⁰ P. Stępnia, *System programowanego oddziaływania w opiniach więźniów*, „Archiwum Kryminologii” 2009, t. XXXI, s. 265-298.

działań i aktywności podejmowanych przez osoby pozbawione wolności. Każda pozycja oceniana jest w pięciostopniowej skali, od „1” – „całkowicie się nie zgadzam” do „5” – „całkowicie się zgadzam”. Minimalna liczba punktów możliwa do osiągnięcia wynosi 15, natomiast najwyższa 75. Wartość współczynnika *alfa* Cronbacha dla całej skali wynosi 0,854, natomiast dla poszczególnych jej wymiarów odpowiednio: proaktywność adaptacyjna doraźna – 0,843; proaktywność adaptacyjna kontynuacyjna – 0,846; proaktywność adaptacyjna projekcyjna – 0,844.

Uzyskane rezultaty badawcze

W prezentowanym badaniu postawiono pięć hipotez badawczych, które poddano statystycznej weryfikacji. Pierwsza hipoteza zakłada, że poziom proaktywności w grupie kobiet po raz pierwszy odbywających karę jest istotnie wyższy niż w grupie skazanych przebywających po raz kolejny w izolacji. Analizę statystyczną rozpoczęto od sprawdzenia normalności rozkładu dla obu badanych grup. Wynik skośności na poziomie -0,425 świadczy o asymetryczności testu oraz przewadze wyników wysokich nad niskimi. Wynik kurtozy wynoszący 0,203 wskazuje, że większość kobiet osiągnęła wyniki bliskiej średniej. Następnie wykonano analizę histogramu i wyniku testu Kołmogorowa-Smirnowa (0,200; $p > 0,05$). Uzyskany rezultat potwierdził, że rozkład wyników testu jest podobny do rozkładu normalnego.

Analizę istotności pomiędzy dwoma grupami dokonano za pomocą testu *t*-Studenta dla prób niezależnych. Otrzymane wyniki wskazują, że średni poziom proaktywności kobiet pierwszy raz karanych ($M = 56,9$; $SD = 10,1$) jest porównywalny do recydywistek ($M = 52,4$; $SD = 12,7$), $t(70) = 1,56$, $p = ,123$, a zatem postawiona hipoteza nie potwierdziła się. Pomimo, iż kobiety odbywające karę po raz pierwszy uzyskały wyraźnie wyższy wynik proaktywności, to jednak jest on nieistotny statystycznie. W obu badanych grupach średni wynik proaktywności okazał się przeciętny w porównaniu do całej populacji osób pozbawionych wolności. W całym badaniu zdecydowanie więcej kobiet osiągnęło wyniki wysokie niż niskie, co świadczy o wyraźnej tendencji do unikania biernych postaw, aby modyfikować własną rzeczywistość. Średnie wyniki proaktywności wraz z odchyleniami standardowymi, błędem standardowym średniej, wynikiem testu *t*-Studenta oraz poziomem istotności przedstawia tabela 1.

Tabela 1. Poziom proaktywności kobiet pierwszy raz karanych (P) i wielokrotnie karanych (R)

Proaktywność ogólna	Grupa kobiet	N	Średnia	Odchylenie standardowe	Błąd standardowy średniej	t	p<
	P	50	56,94	10,16	1,43	1,56	ni.
	R	22	52,54	12,70	2,70		
	Suma	72	55,59	11,09	1,30	-	-

Źródło: Opracowanie własne.

W drugiej hipotezie przyjęto, że poziom proaktywności adaptacyjnej doraźnej (PAD) jest istotnie wyższy w przypadku recydywistek niż w przypadku osadzonych po raz pierwszych odbywających karę. Uzyskany wynik wskazał na powyższą zależność, a zatem kobiety wielokrotnie karane odznaczają się istotnie wyższymi wynikami PAD ($M = 18,1$; $SD = 5,61$), $t(70) = -2,52$ $p = ,017$ w porównaniu do kobiet przebywających po raz pierwszy w warunkach więziennych ($M = 14,4$; $SD = 6,02$).

Trzecia hipoteza zakłada, że kobiety pierwszy raz karane mają istotnie wyższe wyniki proaktywności adaptacyjnej kontynuacyjnej (PAK) i proaktywności adaptacyjnej projekcyjnej (PAP) niż kobiety powtórnie przebywające w izolacji. W skali PAK, rezultat w przypadku kobiet pierwszy raz karnych ($M = 16,8$; $SD = 3,03$), $t(70) = 2,74$ $p = ,008$ okazał się istotnie wyższy niż u recydywistek ($M = 14,4$; $SD = 4,13$). Kobiety przebywające po raz pierwszy w warunkach izolacji mają także istotnie wyższe wyniki w skali PAP ($M = 25,6$; $SD = 3,89$), $t(70) = 4,64$ $p = ,001$ niż osoby wielokrotnie karane ($M = 19,9$; $SD = 6,43$). Wyniki poszczególnych skal proaktywności, odchyłeń standardowych, błędu standardowego średniej, wyniku testu *t*-Studenta oraz poziomu istotności zawiera tabela 2.

W czwartej hipotezie badawczej założono, iż w populacji skazanych kobiet najwyższy poziom proaktywności dotyczy osób w okresie średniej dorosłości. Badania wykazały jednak, że najwyższy poziom charakteryzuje kobiety w okresie późnej dorosłości ($M = 56,2$; $SD = 12,2$), a najniższy w okresie średniej dorosłości ($M = 55,1$; $SD = 9,51$). Wykonane analizy wskazały, że poziom proaktywności w okresie średniej dorosłości nie różni się w sposób istotny w porównaniu do okresu wschodzącej dorosłości ($t(48) = 1,52$, $p = ,880$) oraz późnej dorosłości ($t(49) = -0,38$, $p = ,703$). W związku z tym przyjęta początkowo hipoteza nie potwierdziła się, co wskazuje na brak różnic w poziomach proaktywności u kobiet

w różnych okresach życia. Tabela 3 zawiera średnie wyniki proaktywności kobiet w trzech okresach życia, a także wyniki testu *t*-Studenta i poziomu istotności.

Tabela 2. Wyniki trzech wymiarów proaktywności w populacji skazanych kobiet

Wymiary proaktywności	Grupa kobiet	Średnia	Odchylenie standardowe	Błąd standardowy średniej	t	p<
PAD	P	14,48	6,02	0,85	-2,52	0,017
	R	18,18	5,61	1,19		
PAK	P	16,84	3,03	0,42	2,74	0,008
	R	14,45	4,13	0,88		
PAP	P	25,62	3,89	0,55	4,64	0,001
	R	19,90	6,43	1,37		

Źródło: Opracowanie własne.

Tabela 3. Poziom proaktywności kobiet w okresie wschodzącej, średniej i późnej dorosłości

Okres życia	N	Średnia	Odchylenie standardowe	Błąd standardowy średniej	t	p<
Wschodząca dorosłość	21	55,57	12,28	2,68	-	-
Średnia dorosłość	29	55,10	9,51	1,38	-	-
Późna dorosłość	22	56,27	12,29	2,62	-	-
Średnia dorosłość x Wschodząca dorosłość	-	-	-	-	1,52	ni.
Średnia dorosłość x Późna dorosłość	-	-	-	-	-0,38	ni.

Źródło: Opracowanie własne.

Ostatnia hipoteza zakłada istotnie wyższy poziom proaktywności wśród osadzonych odbywających karę w systemie programowanym niż u osób odbywających karę w systemie zwykłym. W grupie kobiet pierwszy raz karanych zdecydowana większość odbywała karę w systemie programowanym i osiągnęła znacznie wyższe wyniki ($M = 59,7$; $SD = 9,13$), aniżeli kobiety odbywające karę w systemie zwykłym ($M = 47$; $SD = 7,27$). Zauważyć zatem można istotną statystycznie różnicę między osadzonymi

korzystającymi z programowanego systemu ($t(48) = -4,21, p = ,00$) a grupą osób odbywającą karę w systemie zwykłym. Średni wynik proaktywności u recydywistek odbywających karę w systemie programowanym okazał się znacznie wyższy ($M = 57,1; SD = 10$) niż wśród kobiet korzystających ze zwykłego systemu ($M = 48,7; SD = 13,8$). Jednocześnie wykazano istotną różnicę między dwoma grupami osób wielokrotnie karanych ($t(20) = 1,59, p = ,030$). Wobec tego przyjęta początkowo hipoteza potwierdziła się, a wyniki proaktywności, testu t -Studenta i poziomu istotności obu grup skazanych kobiet odbywających karę w systemie zwykłym i programowanym zaprezentowano w tabeli 4.

Tabela 4. Poziom proaktywności kobiet odbywających karę w systemie zwykłym i programowanym

Podgrupa klasyfikacyjna	N	Średnia	Odchylenie standardowe	Błąd standardowy średniej	t	p<
P-2/z	11	47,09	7,27	2,19	-4,41	0,000
P-2/p	39	59,71	9,13	1,46		
R-2/z	12	48,75	13,83	3,99	1,59	0,030
R-2/p	10	57,10	10,01	3,16		

Źródło: Opracowanie własne.

Podsumowanie i wnioski

Środowisko więzienne negatywnie wpływa na większość osób odbywających karę pozbawienia wolności. Brak możliwości zaspokajania podstawowych potrzeb ogranicza umiejętność planowania własnej przyszłości, a przede wszystkim zniechęca do działania w czasie teraźniejszym. Mimo to, predyspozycje osobowościowe osadzonych decydują o indywidualnym sposobie postępowania kształtującym w jednostce potrzebę zmiany własnej rzeczywistości.

W prezentowanym opracowaniu skoncentrowano się na pomiarze ogólnego poziomu proaktywności skazanych kobiet. Założenie, że kobiety pierwszy raz karane mają istotnie wyższy poziom proaktywności niż recydywistki nie znalazło empirycznego uzasadnienia. W obu grupach średni wynik SPIW15 był porównywalny, a zatem nie można wnioskować o większej skłonności do przejawiania proaktywnych zachowań u osób pierwszy raz karanych. Uprzednia karalności nie jest więc czynnikiem

ograniczającym inicjatywę jednostki do zmiany środowiska oraz hamującym wydatkowanie energii psychicznej w celu poprawy własnej sytuacji. Warto zaznaczyć, iż w badaniu wystąpiła znaczna przewaga wyników wysokich nad niskimi, co oznacza, że kobiety chętnie podejmują skonkretyzowane aktywności, aby eliminować negatywne skutki pobytu w izolacji. W ich przypadku kara pozbawienia wolności dostarcza dolegliwości w sposób ciągły, predysponując do odczuwania niepokoju, nadpobudliwości, impulsywności, agresji³¹. Potrzeby psychofizyczne i społeczne kobiet, a także silne odczuwanie rozstania z rodziną i dziećmi powodują, że wymagają one specjalnych metod oddziaływań z zakresu resocjalizacji.

Wobec wszystkich osadzonych prowadzone są oddziaływania pozwalające na właściwe przystosowanie się do obecnych warunków. Nieodzownym elementem wspierającym ten proces pozostaje personel więzienny, z którym skazani nawiązują regularne kontakty. Izolacja więzienna stwarza również możliwość kontaktów z współosadzonymi, którzy mogą pozytywnie oddziaływać na osoby z własnego otoczenia lub pogłębiać proces demoralizacji. Proaktywność adaptacyjna doraźna wyraża się poprzez poszukiwanie kontaktów w warunkach izolacji penitencjarnej, stąd też przyjęto, iż osoby wielokrotnie karane częściej korzystają z takiej formy zachowań. Osiągnięty rezultat potwierdził istotnie wyższy poziom PAD u recydywistek niż u osób pierwszy raz karanych. W swojej istocie wymiar ten skierowany jest na polepszanie własnego funkcjonowania poprzez zdobywanie przydatnych informacji. Z drugiej strony, u osób podatnych na manipulację może on skłaniać do zaspokajania jedynie podstawowych potrzeb, planowania przyszłego życia przestępczego, ulegania wpływom podkultury przestępczej, instrumentalnego traktowania pracowników SW, czy też przyswajania norm i zasad obowiązujących w społeczności więźniów.

Kobiety po raz pierwszy odbywające karę pozbawienia wolności mają niewielką wiedzę i kompetencje pozwalające na skuteczne radzenie sobie w codzienności więziennej. Z tego względu założono, że częściej będą nawiązywać kontakty z rodziną oraz poszukiwać specjalistycznych informacji w środowisku wolnościowym. Istotnie wyższy poziom proaktywności adaptacyjnej kontynuacyjnej oraz projekcyjnej wskazuje na ich silną tendencję do obrony własnych przekonań, rozwijania własnych zdolności, poszukiwania nowych informacji, podtrzymywania rozluźnionych relacji

³¹ E. Piotrów, *Wykonywanie kary pozbawienia wolności względem kobiet*, [w:] *Kryminologia i kara kryminalna, wybrane zagadnienia*, pod red. A. Jaworskiej, Wydawnictwo IMPULS, Kraków 2008, s. 179.

rodziny oraz nawiązywania kontaktów z możliwie jak największą liczbą osób przebywających na wolności. Ważną rolę w kształtowaniu poczucia zmiany dotychczasowego stylu życia odgrywają kuratorzy, adwokaci, czy pracownicy socjalni, jednak kluczowym źródłem wsparcia emocjonalnego pozostaje kontakt z bliskimi osobami³². Zdolność do korzystania z widzeń bezpośrednich niejednokrotnie zostaje utrudniona z powodu niewielkiej liczby jednostek penitencjarnych przeznaczonych dla kobiet. Duża odległość od miejsca zamieszkania rodziny przyczynia się do występowania strachu i lęku, a w wyjątkowych sytuacjach determinuje wzrost wrogości wobec otoczenia. Utrzymywanie kontaktów poprzez korespondencję listową, rozmowy telefoniczne i inne formy kontaktu w pewnym stopniu eliminuje negatywne konsekwencje rozluźnionych więzi. Zwraca się uwagę, że całkowita utrata relacji z rodziną jest powodem większego stresu i napięcia niż konieczność podporządkowania się zasadom panującym w więzieniu³³.

Na przestrzeni życia można dokonać zmiany własnego stylu działania w zależności od różnych czynników demograficznych. Okres życia pozostaje jednym z takich czynników, bowiem w zależności od obecnego wieku zmieniają się wymagania życiowe oraz dostępne zasoby. W badaniu nie potwierdziła się hipoteza, iż w okresie średniej dorosłości skazane kobiety stosują najwięcej ukierunkowanych aktywności. Na każdym etapie życia zachodzi więc możliwość wykorzystywania inicjatywy powstającej na bazie refleksyjnego zaangażowania w rozwiązywanie napotkanych problemów. Inicjatywa personalna jest immanentną cechą proaktywności, która prowadzi do wykorzystywania nadarzających się okazji do zmiany i zrealizowania przyjętych celów. Wśród kobiet brak jest istotnych różnic pomiędzy osobami młodszymi i starszymi, mimo iż najwyższy poziom proaktywności dotyczył osób w okresie późnej dorosłości. Może to wskazywać, iż osoby starsze dążą do ustabilizowania własnego życia po wyjściu z zakładu karnego ze względu na brak rodziny i osób bliskich, niewielką szansę na podjęcie zatrudnienia, słaby stan zdrowia oraz niekorzystną sytuację materialną. W ich przypadku rzadziej obserwuje się skłonność do dalszego popełniania czynów karalnych, chyba że wynikają one z potrzeby zdobycia środków finansowych niezbędnych do przetrwania. Proaktywna postawa

³² J. Murray, *The effects of imprisonment on families and children of prisoners*, [w:] *The effects of imprisonment*, pod red. A. Liebling & S. Maruna, Collompton, Devon: Willam 2005, s. 444.

³³ D.L. MacKenzie, F.N. Mitchell, *Inmates Experiences in Prison*, "Journal of Contemporary Criminal Justice" 2005, 21(4), s. 309-313.

akcentuje osiągnięcie celów przyszłościowych w oparciu o akceptowalne normy i postawy moralne, lecz u jednostek wysoce zdemoralizowanych może zwiększać prawdopodobieństwo powrotu do zakładu karnego. Stąd też wysoki wynik w skali proaktywności u osób w okresie wstępującej i średniej dorosłości może predysponować do popełniania kolejnych przestępstw, nadużywania substancji psychoaktywnych lub podtrzymywania kontaktu z osobami o ujemnej opinii społecznej.

System programowanego oddziaływania stwarza możliwość wyboru indywidualnych środków zmieniających postawy skazanych. Dobrowolność uczestnictwa w tym systemie powoduje obowiązek współpracy z personelem więziennym przy aktywnym realizowaniu przyjętych zadań. Dodatkowo przyjęcie obowiązków realizacji indywidualnego programu oddziaływań wykracza poza zwyczajowo przyjęte oraz wyuczone formy zachowań doraźnych. A zatem założono, że udział w programowanym systemie determinuje istotnie wyższy poziom proaktywności osadzonych niż w przypadku odbywania kary w systemie zwykłym. Analiza wyników potwierdziła powyższą zależność wśród osób pierwszy raz karanych, jak i wielokrotnie karanych. Wskazuje to, iż korzystanie z różnych form oddziaływań wychowawczych pomocnych w kształtowaniu poczucia odpowiedzialności i umacniania w decyzji o zaprzestaniu popełniania kolejnych przestępstw w znacznym stopniu przyczynia się do wzrostu stosowalności zachowań proaktywnych. Systematyczna współpraca z personelem więziennym oraz innymi osobami wspierającymi osadzonych dostarcza większych możliwości do korzystania z alternatywnych form zachowań nastawionych na osiągnięcie celów. Mimo to postawa proaktywna przejawia się w podejmowaniu samodzielnych działań, aby dostosować środowisko do własnych potrzeb oraz lepiej funkcjonować w nadchodzącej przyszłości. Z drugiej strony, poprawa i odnowa moralna charakterystyczna dla czynnego uczestnictwa w oddziaływaniach resocjalizacyjnych nie zawsze jest związana z przyjęciem programowanego systemu oddziaływań. Niejednokrotnie realizacja indywidualnego programu ma charakter instrumentalny, co wpływa na motywację jednostki do ubiegania się o korzystanie z przepustek i większej liczby widzeń, odbywanie kary w lepszych warunkach lub awansowanie do zakładu o mniejszym rygorze³⁴.

³⁴ P. Stepniak, op. cit., s. 283.

Zaprezentowane rezultaty i wnioski skłaniają do zastanowienia się nad dalszym kierunkiem badania proaktywności w izolacji penitencjarnej. Poszukiwanie determinantów proaktywności w obrębie środowiska więziennego oraz ustalenie nowych predyktorów osobowościowych może przyczynić się poszerzenia dotychczasowego stanu wiedzy w tym obszarze. Potencjalne wyniki przyszłych badań mogą również wskazać na przyczyny braku stosowania intencjonalnych aktywności zarówno u kobiet, jak i u mężczyzn. Ponadto warto rozważyć ustalenie związku między proaktywnością osadzonych a wcześniejszym zwolnieniem z zakładu karnego, w wyniku uzyskania warunkowego przedterminowego zwolnienia, przerwy w karze bądź zgody na odbywanie kary w systemie dozoru elektronicznego. Można zakładać, że systematyczny wzrost zainteresowania problematyką proaktywności w środowisku opresyjnym pozwoli na wdrażanie alternatywnych metod pracy wychowawczej, których celem pozostaje redukcja zjawiska recydywy.

Bibliografia

- Aspinwall L.G., Taylor S.E., *A stitch in time: Selfregulation and proactive coping*, "Psychological Bulletin" 1997, 121.
- Aspinwall L.G., Sechrist G.B., Jones P.R., *Expect the best and prepare for the worst: Anticipatory coping and preparations for Y2K*, "Motivation and Emotion" 2005 [special issue].
- Bańka A., *Proaktywność a tryby samoregulacji. Podstawy teoretyczne, konstrukcja i analiza czynnikowa Skali Zachowań Proaktywnych w Karierze*, Print-B – Instytut Rozwoju Kariery, Poznań – Warszawa 2005.
- Bańka A., *Typy tożsamości wczesnej dorosłości z perspektywy orientacji czasowej preferowanych stylów życia*, [w:] *Czas w życiu człowieka*, pod red. K. Popiołek, A. Chudzikiej-Czupały, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2010.
- Bańka A., *Intencjonalne konstruowanie przyszłości i wyprzedzające realizowanie celów: Walidacja Skali Proaktywności Ogólnej*, „Czasopismo Psychologiczne” 2015, 21, 1.
- Bateman T.S., Crant J.M., *The proactive component of organizational behavior*, "Journal of Occupational Behavior" 1993, 14.
- Brzezińska M., *Proaktywna starość. Strategie radzenia sobie ze stresem w okresie późnej dorosłości*, Difin, Warszawa 2011.
- Ciosek M., *Psychologia Sądowa i Penitencjarna*, PWN, Warszawa 2001.
- Crant J.M., *The Proactive Personality Scale and objective job performance among real estate agents*, Journal of Applied Psychology, 1995, 80.
- Geertshuis S., Jung M., Cooper-Thomas H., *Emotional well-being in mature returners to Learning* (mauscript submitted for publication 2013).
- Geertshuis S., Jung M., Cooper-Thomas H., *Preparing students for higher education: The role of proactivity*, "International Journal of Teaching and Learning in Higher Education" 2014, 26, 2.
- Grant A.M., Ashford S.J., *The dynamics of proactivity at work: Lessons from feedback-seeking and organizational citizenship behavior research*, [w:] *Research in organizational behavior*, pod red. B.M. Staw & R.M. Sutton, Amsterdam: Elsevier 2008, 28.
- Griffin M.A., Neal A., Parker S.K., *A new model of work role performance: Positive behavior in uncertain and interdependent contexts*, "Academy of Management Journal" 2007, 50, 2.
- Gurba E., *Wczesna dorosłość*, [w:] *Psychologia rozwoju człowieka*, pod red. B. Harwas-Napierała, J. Trempała, PWN, Warszawa 2011, t. II.
- Krause E., *Czynniki różnicujące proaktywność studentów w karierze*, [w:] *Problemy Profesjologii*, pod red. Bogusława Pietrulewicza, Zielona Góra 2012, 2.

- Kwiatkowski B., Bańka A., *Wstępna charakterystyka psychometryczna Skali Proaktywności w Izolacji Więziennej (SPIW)*, „Czasopismo Psychologiczne” 2013, 19, 2.
- Kwiatkowski B., *Dalsza walidacja Skali Proaktywności w Izolacji Więziennej (SPIW15)*, „Czasopismo Psychologiczne” 2015, 21, 2.
- Major D.A., Turner J.A., Fletcher T.D., *Linking proactive personality and the Big Five to motivation to learn and development activity*, “Journal of Applied Psychology” 2006, 91, 4.
- MacKenzie D.L., Mitchell F.N., *Inmates Experiences in Prison*, “Journal of Contemporary Criminal Justice” 2005, 21(4).
- Morgeson F.P., Campion M.A., *Work design*, [w:] *Handbook of psychology: Industrial and organizational psychology*, pod red. W.C. Borman, D.R. Ilgen, R.J. Klimoski, NJ: John Wiley & Sons, Hoboken, 2003, 12.
- Murray J., *The effects of imprisonment on families and children of prisoners*, [w:] *The effects of imprisonment*, pod red. A. Liebling & S. Maruna, Collompton, Devon: Willam, 2005.
- Niewiadomska I., *Osobowościowe uwarunkowania skuteczności kary pozbawienia wolności*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2007.
- Piotrów E., *Wykonywanie kary pozbawienia wolności względem kobiet*, [w:] *Kryminologia i kara kryminalna, wybrane zagadnienia*, pod red. A. Jaworskiej, Wydawnictwo IMPULS, Kraków 2008.
- Schneider S., *In search of realistic optimism, Meaning, knowledge, and warm fuzziness*, “American Psychologist” 2001, 56, 3.
- Sonnentag S., *Recovery, Work Engagement, and Proactive Behavior: A New Look at the Interface Between Nonwork and Work*, “Journal of Applied Psychology” 2003, 88, 3.
- Sosnowska E., *Społeczne uwarunkowania przestępczości kobiet*, [w:] red. K. Rędziński, Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. *Pedagogika*, t. XVIII, Wydawnictwo im. Stanisława Podobińskiego Akademii Jana Długosza w Częstochowie, Częstochowa 2009.
- Staton-Tindall M., Roysse D., Luekfeld C., *Substance use criminality and social support: An exploratory analysis with incarcerated women*, “The American Journal of Drug and Alcohol Abuse” 2007, 33.
- Stępnia P., *System programowanego oddziaływania w opiniach więźniów*, „Archiwum Kryminologii” 2009, t. XXXI.
- Sun S., H.I. van Emmerik, *Are proactive personalities always beneficial? Political skill as a moderator*, “Journal of Applied Psychology” 2015, 100(3).

Strony internetowe:

Statystyka Centralnego Zarządu Służby Więziennej, adres internetowy strony: <http://sw.gov.pl/pl/o-sluzbie-wieziennej/statystyka/statystyka-roczna/> (dostęp: 30.04.2016).